
Александър Понн / Aleksander Ponn

РУСИЯ, ЕВРОПЕЙСКИТЕ СИЛИ И ЖЕЧПОСПОЛИТА
(1740–1768)

Russia, European forces and Rzeczpospolita (1740–1768)

Summary: One of the most interesting topics, related to the history of Poland, that had not been researched yet in Bulgarian historiography, is the Polish and European diplomacy at the end of the 18th century and the partitions of the first Polish country – Rzeczpospolita. The current article examines and presents the history and events that led to internal unrest and foreign interference in the internal affairs of Poland.

Key words: Russia, European Forces, Austria, Prussia, France, Rzeczpospolita.

В полската и европейската историография сложният проблем от историята на Полша – поделбите на първата Полска държава – Жечпосполита, принадлежи преди всичко към политическата и най-вече към международната история на дипломатията през XVIII век. В полската историческа наука съществуват две направления, които разглеждат този противоречив период от историята на Полша – Варшавската и Краковската научна историческа школа, които заемат различни позиции по проблема за поделбите и отстояването на независимостта на първата полска държава. Варшавската историческа школа разглежда външнополитическите причини за разпадането на Полша, докато Краковската научна историческа колегия посочва и търси вътрешнополитическите причини. В настоящата статия ще разгледаме както външните, така и вътрешнополитическите причини, довели до гибелта на страната.

Да се върнем към предисторията на поделбите на Полша. Преди първата по дялба на Полша, Жечпосполита има над 730 000 кв.км територия и наброява най-малко 12 милиона души население. Полша е една от най-големите държави в Европа и се нарежда в компанията на такива сили като: Русия – без нейната азиатска част, където живеят около 28 милиона, Франция – 25 милиона, Германия – 20 милиона, Италия – 18 милиона души. Англия и Испания имат всяка поотделно приблизително същия брой население, както Жечпосполита. След края на Седемгодишната война (1756–1763 г.)* и въпреки съсипаната

* Води се между Франция, Австрия, Русия, Испания, Швеция, Саксония в коалиция срещу Великобритания, Прусия и Португалия. Войната приключва с Парижкия мир през 1763 г. Военните действия се водят на няколко континента, според много историци това я прави първата война от глобален характер.

държава в резултат от действията на барските конфедерати* (1678–1772 г.) популацията на Жечпосполита нараства до времената на Четиригодишния сейм с над 1 милион души и достига около 13 милиона население.

Планове за подялба на Жечпосполита датират от много отдавна¹. Първата проява на намеса във вътрешните работи на Жечпосполита идва от Петербург. Засилващата се и европеизираща се Руска империя на цар Петър I Велики (1682–1725 г.) цели да откъсне и овладее портовете в Ингрия и Естония по крайбрежието на Балтийско море. Руският самодържец се връща към плановете на цар Иван IV Грозни (1533–1584 г.) от времето на Първата Ливонска война 1558–1583 г.* Войната от 1700–1721 г. (която остава известна в историята като Северна) за надмощие над Балтийско море и за промяна на излаза за сметка на Швеция на Балтика, коренно променя отношенията между европейските държави (1721 г.). В епохата на Новото време Русия заема мястото на някогашните Велики сили на Късното средновековие, Швеция и Полша, и развива собствена система на надмощие в Североизточна и Централна Източна Европа. Русия получава достъп до Балтийско море, който ѝ отваря пътя за търговия със Западна Европа. Тази система трябва да се задържи дълги години. С тези успехи Русия успява да включи Жечпосполита в сферите си на интереси, което е от още по-голямо значение, отколкото влиянието и контрола над вътрешните работи на Швеция от стратегическа гледна точка за намеса в европейските дела².

Още през 1717 г., по времето на заседанията на Тихия сейм, е белязано началото на политиката на полска зависимост като протекторат от Северната империя. В последните години от управлението на Петър I Велики Русия използва възможностите за намеса във вътрешните работи на Жечпосполита. Вмешателството във вътрешните работи на Полша се отнася до религиозните отношения, които могат да бъдат обяснени с религиозната нетолерантност и ксенофобията на католицизма срещу православието. Русия поема ролята на защитник на православното население в Полша, възстановявайки унищожената организация на православните и прехвърляйки я под защитата на Руската право-

* Конфедерация – от времената на Обединеното Полско кралство (1320–1386 г.) до края на съществуването на Полша (1795 г.) означава местен или общодържавен съюз на полското дворянство, шляхтата, духовници или граждани, създаден за постигането на определени политически цели. По време на съществуването на I Жечпосполита (1569–1795 г.) конфедератите свикват сеймове, които заседават, свързани с конфедерацията – по време на заседанията могат да бъдат вземани решения с обикновено мнозинство на гласовете, без правото либерум вето, с което един депутат може да прекъсва заседанията и да блокира решенията на мнозинството в Сейма.

* Известна още като Войната за Инфлантите (1558–1553), е война между Русия и нейните съседи Полша, Швеция, Литва и Дания. Целта е Русия да си осигури излаз на Балтийско море. С договора от 1582 г. от Ян Заполски Русия се отказва от претенциите си. Жечпосполита и Швеция си поделят Ливония.

славна църква. През 1724 г. цар Петър отново се намесва във вътрешните работи на Полша, за да защити протестантското население в гр. Торун. След смъртта на царя руският натиск в Полша отслабва. По-активна политика във вътрешните работи на Жечпосполита Русия осъществява след смъртта на Август II Силния (1733 г.), предвид опасността от загубване на влиянието си над Полша.

Опасното положение за руските интереси в Централна и Източна Европа възниква в резултат на активната политика на френската дипломация, обезпокоена от успехите на Петър I Велики, и победите на династията на Хабсбургите – противници на Франция в Османската империя и Швеция. Франция няколко пъти опитва сближаване с Великата сила на Източна Европа, но пречка за стоплянето на отношенията между двете страни се оказва политиката спрямо империята на султаните, която Русия смята за своя зона на влияние. Съюзът на двамата императори, подписан през 1726 г. между Петербург и Виена*, се явява преграда пред сближението на Русия и Франция. Този съюз се оказва един от най-дълготрайните в международните отношения. Подписан през XVIII век, той няколко десетилетия контролира ситуацията в Централна Източна Европа. През 1732 г. трите сили – Русия, Прусия и Австрия, подписват таен съюз, познат в полската история като Договорът на трите черни орела.

При това положение за защита на своите интереси в международните отношения Франция предприема стъпка за възвръщане към концепцията на кардинал Ришелю за „Източната бариера“. През XVII в. пропагандираното от Париж взаимно сътрудничество между Жечпосполита, Швеция и Османската империя трябва да обслужва антиавстрийски и антируски планове. Координирането на действията на потенциалните френски съюзници е мисия невъзможна: пречка за това се оказва конфликтът между Жечпосполита и Османската империя и Швеция. В последвалия един век, след отслабването на международната геополитическа сцена на Швеция и Османската империя, възниква възможност за съюз на Франция с отслабените държави от Източна Европа. Френската дипломация в Париж е заобиколена от полски магнати, шведи, османци, казаци, много немски князе, които търсят дипломатическата подкрепа на Франция. Дипломатите на тези страни са все по-изплашени от нарастването на силата и значението на австрийските и руските императори и се нуждаят от надежден съюзник. Политиката на „Източната бариера“ от страна на френската дипломация продължава до смъртта на Луи XV през 1774 г., макар и невинаги тази политика да е сред основните цели на Франция³.

Като част от проектите за подялба на Първата полска държава във Виена формират възгледи за историческите права на Хабсбургите – наследници на короната на унгарските крале (Унгария се намира в границите на Австрийската

* През 1726 г. Русия и Австрия подписват съюз, гарантиращ общите интереси, въпреки противоречията на двете сили в сблъсъка с Франция за влияние в Османската империя.

империя след 150 години турско робство), които през XII и XIII век владеят княжествата в Галиция и Лодомерия. Тази идея съществува от 30-те години на XVIII век. До 1772 г. провинция Галиция и Лодомерия се намират в състава на Жечпосполита. С идеята за анексирането на провинциите се заема австрийският канцлер княз Венцел Кауниц. През януари 1772 г. във Виена вземат решение да се започнат преговори с Русия и Прусия за подялба на общия съсед Жечпосполита. По въпроса за поделбите на Полша в полската историческа наука пишат Владислав Конопчински⁴ и Вацлав Мейбаум⁵, както и много други известни полски историци.

От 1523 до 1675 г. на територията на Шльонск съществува Легницко-Воловско-Бжеското княжество. Държавата е управлявана от князе, свързани по бащина линия с Хохенцолерните. По майчина линия князете от княжеството, разположено в областта Шльонск, имат родствена връзка с чешката корона. През Средновековието Чехия влиза в състава на Свещената Римска империя (1212 г.), а чешки крале са и императори на Свещената Римска империя. След битката при Мохач през 1526 г. Чешкото кралство става част от Австрийската империя*. Князете Йоахим II Хектор и Фридрих II Легницки, свързани династично с Хохенцолерните, сключват бракове с полски принцеси от династията на Ягелоните. През 1675 г. последният княз Йежи IV Вилхелм (1672–1675 г.) по линията на династията на силезийските Пясти умира*, Легницко-Воловско-Бжеското княжество (1523–1675 г.) на територията на Шльонск, васално според ленното право на Австрия, преминава във владение на Хабсбургите през 1680 г.⁶ Фридрих II (1740–1786 г.) използва като претекст за започване на военни действия срещу Австрия гоненията срещу протестантите в католическа Австрия.

* В битката при Мохач с турците, зетят на Фердинанд I Хабсбургски – Лайош II, крал на Чехия и Унгария, е убит. Фердинанд I е женен за сестрата на Лайош II. След битката Унгария загубва независимостта си, а кралство Чехия преминава във владение на Австрия. Като наследствено владение влиза в състава на Хабсбургската империя до 1918 г.

* Първата полска династия, която управлява създаденото през X век Полско кралство, е династията на Пястите. Линията на династията на Пястите е продължена от сина на Болеслав III Кривоустия, Владислав II Изгнаник (1138–1146 г.), която управлява в многобройните Шльонски княжества до 1675 г. Последният шльонски княз от рода на Пястите, а също така и от цялата династия на Пястите, е Йежи IV Вилхелм (1672–1675 г.) – княз на Бжеско-Воловско-Легницкото княжество (1523–1675 г.). На младини неговият баща по време на Тридесетгодишната война прекарва в емиграция в Жечпосполита, а след абдикацията на крал Ян Кажимиеж мисли да се кандидатира за полската корона. Прави опит да кръсти сина си с името Пяст, но оказаната съпротива от калвинисткото духовенство попречва на тези намерения, като опит за връщане към езичеството. Бащата се погрижва синът му да знае полски език и да носи полско облекло. При коронацията си васалът Йежи IV Вилхелм полага клетва пред своя сеньор – австрийския император Леополд I. След смъртта му по силата на ленното право княжеството преминава във владение на Австрия.

В резултат на Първата Шльонска война (1740–1742 г.) Фридрих II присъединява Силезия към Прусия от Австрия, което е повратен момент от историята на Централна Европа. С този акт Прусия на крал Фридрих II се утвърждава като петата Велика сила на Стария континент заедно с Англия, Франция, Австрия и Русия. За Жечпосполита това означава опасна промяна в нейното международно положение. Според повечето полски историци следващата стъпка от страна на нейните съседи ще бъде завземането на територии от Полша. На мястото на второстепенната пруско-бранденбургска държава, на западната граница на Жечпосполита се появява могъщ военен съсед, който се оказва една от най-големите заплахи за съществуването на Жечпосполита на картата на Европа – Прусия.

Отнемайки през 1740 г. Шльонск и присъединявайки я към Прусия*, крал Фридрих II предизвиква конфликт с Австрия. Пруските крале от времената на Фридрих I и Фридрих Вилхелм I желаят да присъединят към своята държава полските територии, разположени около Балтийско море – Гданск с Вармия, Курландия, Змудж, Великополша, старайки се да изтъргуват тези земи от полските крале – кандидати за полската корона: Август II Саксонски и подкрепеният от френската дипломация и управлявал две години Полша крал Станислав Лещински (1733–1735 г.). Пруският крал Фридрих II се явява продължител и един от главните инициатори на поделбите на Полша⁷. Жечпосполита се оказва притисната от домогванията на могъщите си съседи Прусия и Русия. Своя заинтересованост във вътрешните работи на Жечпосполита имат и други две могъщи сили, свързани от общ интерес на антипруски и антианглийски съюз – Франция и Австрия. На гърба на политическата игра в международните отношения и цели се развиват вътрешните конфликти за надмощие в Полша, съперничеството между магнатите и управляваните от тях различни групировки. Общото на тази политическа игра, водена от силите, решаващи съдбините на Европа, е това, че въпреки разделящите ги интереси между тях съществува съгласие по полския въпрос. Всички работят за поддържане на вътрешната и външната слабост на Жечпосполита, понеже единствено подобно статукво в Полша бива изгодно за постигане на техните собствени цели.

По време на управлението на Август III Силния Прусия и Австрия продължават борбата за надмощие в Германския райх. Руско-френският конфликт за влияние в Османската империя се води с променлив успех и въпреки дадените огромни жертви в блестящите победи от страна на руската армия, командвана от Миних в Руско-турската война (1735–1739 г.), като

* Първата война за Шльонск (Силезия) 1740–1742 г. Войната се води по времето на споровете за австрийското наследство. Фридрих II в съюз със Саксония на 16 декември 1740 г. за два месеца успява да превземе Силезия заедно с Клодзк. Мария Тереза е принудена да подпише мирен договор през 1742 г., с който почти цяла Силезия с Клодзк преминават в ръцете на австрийците.

придобивки Русия печели малко. Франция постига дипломатически успех. Австрия, съюзникът на Русия, подписва сепаративен мир след намесата на Франция. През 1739 г. Османската империя и Русия подписват Белградския мирен договор. Русия получава Азов, без укрепленията, и малка територия между реките Северен Донец и Буг. Стратегическият излаз (плацдарм за влизане на руските армии на Балканите) на Черно море остава за Османската империя. В Скандинавия френско-руското противопоставяне завършва с победа на Русия над Швеция, подкрепена от Франция, в руско-шведската война (1741–1743 г.). Макар и с неголеми придобивки във Финландия до р. Кюмен, Русия получава териториално разширение⁸. Вследствие на противоречията за колониалната подялба на света Франция по-време на Седемгодишната война губи всички свои колонии в съперничеството си с Англия за доминация в колониите и Западна Европа. Населената с френски колонисти Нова Франция и Индия преминават в ръцете на англичаните. Превърнала се в най-могъщата морска и колониална сила в света*, Англия съсредоточава усилията си в отвъдморската политика и не обръща голямо внимание на случващото се на европейския континент.

Ситуацията, в която изпада Полша предвид интересите както на Франция, така и на Русия, Австрия и Прусия – и свързаните с тях цели на магнатските групировки за запазване на своето привилегировано положение – блокира всякакви възможности за вътрешни реформи, но гарантира относителна стабилност на държавата в нейното международно положение. Равностойното влияние на Великите сили и принудителният неутралитет на твърде обезсилената Жечпосполита гарантират все още териториалната ѝ цялост, но не задълго. Сключването на съюзи в Средна и Централна Европа довежда до опасна за Жечпосполита промяна в международното ѝ положение. Това убеждава както лидерите на магнатите, така и полското дворянство – шляхтата в Полша, че точно вътрешната слабост, поддържането на влошената ситуация в държавата, е най-добрата гаранция за ненарушаването на териториалната цялост на Полша⁹.

* До началото на XX век англо-френските противоречия продължават. През 1904 г. споровете между двете най-големи колониални сили са урегулирани и завършват с подписването на Сърдечното съгласие. Англия и Франция от вековни съперници в международните отношения тръгват към процес на разбирателство и съюз с цел запазване на своите колонии от претенциите на обединена Германия и Италия за колониално преразпределение на света през XX век. Колониалните спорове между Великите сили в международните отношения и претенциите за господство над света довеждат до обособяването на два военнополитически блока – Антантата (Англия, Франция, Русия) и Централните сили (Германия, Австро-Унгария, Турция, България). Несправедливите решения и тежко наказаните победени с Версайската система от мирни договори след края на Първата световна война (1914–1918 г.) стават причина за избухването на Втората световна война (1939–1945 г.). Единствено България няма колониални претенции в двете световни войни, страната ни цели обединението на всички българи, останали извън границите ѝ, рамките на българската държава – Санстефанския идеал.

В същото време Руската империя е ангажирана с опити за укрепване на влиянието си в Швеция и Дания. Освен това Северната империя е заета и на Балканите с усилия да ликвидира постепенно Османската империя, поради което се нуждае от спокойствие в Централна Европа. Русия е далеч все още от мислите да дирижира всички въпроси на своята западна съседка – Полша. Официален Петербург се задоволява за момента със свое собствено представителство в Полша, което да поддържа нейните интереси, независимо от саксонския двор и учредено от най-известните представители на полските магнати. След 1734 г. руските интереси защитават Станислав Понятовски – бащата на бъдещия полски крал Станислав Август Понятовски, и неговите шурейци Михал и Август Чарторийски, както и владиката Анджей Станислав Залуски. Семейството, както е наричано тази магнатска фракция, се свързва с Русия с цел да възвърне своите позиции в управлението на Полша, които губи в резултат на подкрепата на Лешчински срещу Ветините*. Задачата на това сътрудничество е не само да се грижи за интересите на петербургския двор, но също да не се допуска единствената реформа, която обсъжда съвременната полска аристокрация – за увеличението на полската армия, възникнала след анексията на Шьонск от Прусия. Това не означава, че амбициозните магнати от рода Чарторийски се съгласяват с ролята на марионетки в ръцете на петербургските политици.

Анексията на Силезия през 1740 г. особено обезпокоява шляхтата. Агресивната политика на Прусия предизвиква в Жечпосполита огромна тревога. Ето защо, популярност придобива идеята за увеличаване на полската армия, поради засилването на пруската монархия. Публикуваната декларация в Полския сейм в Гродно през 1744 г.* предупреждава поляците, че пруският крал се

* Ветини – немска княжеска династия, произлизаща от днешна Саксония-Анхалт. Управлява в Саксония, княжество Тюрингия и Майсен. Нейни представители управляват Полша – кралете Август II Саксонски (Силния) и Август III. След смъртта на Август II Силния през 1733 г. в Жечпосполита започва междуцарствие, свързано с борбата за власт между фракциите на полската шляхта. Кандидат за полския престол е подкрепеният от Франция Станислав Лешчински (крал на Полша 1704–1709 г.), тъст на френския крал Луи XV. Русия, подкрепяна от Австрия, настоява за избирането на Август III, син на починалия крал. На полския трон е избран Станислав Лешчински, което става повод за образуването на конфедерация от привържениците на Август III. Избухва Руско-полската война (1733–1735 г.). След превземането на Гданск от войските на Миних, Станислав Лешчински напуска, скрит на френски кораб, Полша. Август III Саксонски става крал на Полша. Ветините имат връзка с България, представителите на династия Сакс-Кобург и Гота. През 1887 г. за български княз е избран Фердинанд I, а през 1908 г. след обявяването на независимостта на България Фердинанд приема титлата „дар“ в Търново, за да се подчертае правопримственоста между двете средновековни България и Третото българско царство. Абдикира на 3 октомври 1918 г. в полза на сина си – цар Борис III (1894–1943 г.)

* Гродненският сейм през 1744 г. е свикан през юли. Заседанията започват през октомври 1744 г. под председателството на Тадеуш Огински. Сеймът възнамерява да проведе

стреми да анексира „цялата наша кралска Прусия, Вармия, Великополша и други области чак до самата река Висла, а след това с времето да ѝ отнеме свободите“. Не всички представители на магнатите и не цялата шляхта споделят това виждане. Една част от полското дворянство не съзира огромната опасност от завоевателната политика на Прусия и свързаната с нея потребност за укрепване на полската армия. По-активно е използвана тази пропаганда от съперничащите си най-силни „партии“ на магнати в Полша – Потоцки и Чарторийски. Руският посланик във Варшава Херман Кейсерлинг играе дипломатическа двойна игра като дава вид, че няма намерение да пречи, но прави всичко възможно да възпрепятства засилването на мощта на полската армия. Петербургският дипломат действа двулично. Идеята е много популярна сред шляхтата, но руският дипломатически представител използва похвати на шантаж спрямо нея с огромните разточителни разходи за поддръжка на армията, които увеличението щяло да донесе след себе си, и акцентира върху негативните международни последици на подобна стъпка – сигнал за нарушаване от страна на Жечпосполита на обявения неутралитет спрямо водещата се война с Османската империя (1735–1739 г.). Дипломатът на Петербург препоръчва явно на протестантите борба срещу популярната реформа за увеличаване боеспособността на армията, плашейки протестантите, че могъща и силна Жечпосполита ще ограничи още повече техните свободи.

Подобни доводи използва руският посланик при проведените сеймове през 1740 и 1744 г. Нежеланието на православно население в украинските предели на Жечпосполита да плаща данъци и активната работа на френските и пруските агенти провалят замисъла на Гродненския сейм (1744 г.) за въвеждане на ред във финансите и увеличаване боеспособността на полската армия. Магнатите от рода Потоцки, водени от хетмана Ян Клеменс Браницки, разчитат на външната политика на Франция, докато родът Чарторийски, разочарован от провала на плановете за реформи, преминава в опозиция и търси подкрепата на Англия, Прусия и най-вече на Русия. Планирайки съставянето на конфедерации, Чарторийски прекъсват свикването на сеймовете и малките сеймове*,

военни и политически реформи, а също и въпросите, отнасящи се до заемането на полския трон. Заради интригите на европейските дворове реформите пропадат. Конституция с извършени реформи не е приета.

* Малките сеймове (sejmiki – pol.) – представляват орган на местно самоуправление на шляхтичкия парламентаризъм, на ниво окръзи, земя, области, или няколко области, ако говорим за малки сеймове, които със своя обхват включват две или три области, както например Генералният сеймик на Кралска Прусия (в някогашна Полша, представлява събиране на депутати, които са избирани на поземлени съвети и сенатори от дадена провинция). Малките шляхтички сеймове изразяват мнение за политиката на кралския двор и по много въпроси, свързани с политически, социални, икономически, религиозни, военни проблеми, които са от решаващо значение за дадена област, окръг или земя, до чисто частни въпроси. В днешно време можем да правим паралел с общинските местни парламенти в Република България.

които също загубват значение в битката за реформи. Чрез посредничеството на своя племенник, младия велик литовски княз* Станислав Понятовски, посланик на Полша в руската столица, „фамилията“ установява контакти с Петербург – Петър III и съпругата му Екатерина. Родът Чарторийски свързва своите надежди за завземане на властта в Жечпосполита с подкрепата на Русия и провеждането на неотложни реформи вътре в страната. След кончината на царица Елизавета Петровна (1741–1761 г.) и цар Петър III (1761–1762 г.) на престола в Петербург се възкачва царица Екатерина II (1761–1796 г.).

До 1768–1774 г. възможностите за териториални придобивки в Полша пруският крал Фридрих II вижда в смъртта на крал Август III и избирането на нов полски крал. Активно участие за поддържане на вътрешната анархия в Жечпосполита има и френската дипломация на крал Луи XV. Въпреки че не съществува възможност за провеждането на активна печеливша политика на територията на Жечпосполита, дипломацията на крал Луи XV не се отказва от подкрепянето на антисаксонската опозиция. Париж поддържа контакти с магнатите Потоцки, настройвайки ги антиавстрийски и антируски. Общото между Великите сили и техните интереси – на Австрия, Прусия, Русия и Франция, от друга страна, през XVIII век, е задачата да поддържат статукото, т.е. да поддържат анархията в Полша¹⁰.

Ключът за полските вътрешни работи се държи в Петербург и само международна ситуация, която може да попречи на интервенция в Полша и да отвлече вниманието от полските дела на Русия, насочена против реформите, може да създаде за полските реформаторски самостоятелни проекти някакъв шанс. Родът Чарторийски добре съзнава това обстоятелство. След Седемгодишната война (1756–1763 г.) Русия на Екатерина II и зависещата от нея Прусия на крал Фридрих II са двете основни сили в Централна Европа, противници на всякакви реформи, нежелаещи да допуснат засилване на своя съсед. Русия и Прусия няма да допуснат реформи, които да доведат до промяна в съотношението на силите и то да се измени в тяхна вреда¹¹. Въпреки че Прусия търпи военно поражение в Седемгодишната война, тя запазва провинция Силезия в границите си. Рестабелизирането на Нищадската система* открива възможност пред Австрия за компенсация за загубата на Шльонск през 1740 г.: понеже фундаментът на тази система е негативна политика спрямо Полша, като евентуален изход е предвидена нейната подялба, което се очертава като възможност след края на Седемгодишната война.

Първата стъпка за осъществяването на тези планове правят Прусия и Русия, като се обявяват против избора на саксонски кандидат за полската

* Княз – *Nastolnik* (pol.).

* С Нищадския договор през 1721 г. Русия утвърждава при Петър I Велики излиза си на Балтийско море. Разместен е балансът на силите в Европа. За сметка на Швеция, Русия се утвърждава като нова Велика сила и империя на Стария континент.

корона. По този начин бива разбита полско-саксонската уния, която е заплаха за Прусия в нейните опити за първенстващо положение в борбите за обединение на Германския райх.

За развитието на събитията в Жечпосполита огромно значение има новото разпределение на силите в Европа, за което нито магнатите, нито шляхтата в Короната и Великото Литовско княжество си дават сметка. Традиционният конфликт на Бурбоните с Хабсбургите, поддържащи постоянната вражда между Франция и Австрия, отстъпва място в резултат на обръщане на съюзите през 1756 г.: Франция, въввлечена в конфликт с Англия в спор за колониалната подялба на света, престава да бъде опасност за Австрия и проявява по-малък интерес към работите на Полша. Ако до този момент отслабената Жечпосполита залага на антитурската карта на Австрия и Русия на Балканите, то в последвалите години ситуацията коренно се променя.

През 1756 г. избухва война между Прусия и въввлечената в съюз с нея Англия и коалиция, съставена от Австрия, Франция, Швеция, Саксония и Русия. На пруско-английския съюз Франция отговаря с уния с Австрия. Австрия се стреми да си възвърне Силезия, която загубва през 1740 г. След първоначалните успехи на пруската армия, с появата на руските войски, свободно преминаващи през територията на Жечпосполита, следва разгром. От цялостния разпад на държавата на Фридрих II я спасява смъртта на царица Елизавета Петровна и отказването на нейния наследник, Петър III, от антипруската коалиция; Силезия остава във владение на Прусия. Според Клаус Зернак, оцеляването на Прусия е чудо, означаващо началото на края за Жечпосполита. Извоюваният статут от Русия на Велика сила на Стария континент е свързан с териториална експанзия на Запад, а както твърди Клаус Зернак, това може да стане само за сметка на Прусия или Полша¹².

След военния крах* в завършилата Седемгодишна война Фридрих II предприема завой във външната си политика, подписвайки съюз с Русия, а разположената между тези две държави Жечпосполита става обект на агресивна експанзионистична политка. Прусия, засилена след отнемането от Австрия на Силезия, възнамерява да обедини териториално двете провинции на своята държава – Бранденбург и кралска Прусия, което трябва да стане, след като бъде анексирана кралска Полска Прусия с Гданск. В сложното положение, в което се намира, Жечпосполита се нуждае от благоприятна международна геополитическа ситуация, която да върже ръцете и да спре осъществяването на военна интервенция на Русия в Полша. Само неочакван конфликт в европейските дела, който да отвлече вниманието на Русия от полските работи, може да остави някакви шансове на Полша за оцеляване. Жечпосполита цели да проведе вътрешни реформи, които да укрепят държавата. Русия, от своя страна, разширява

* С Парижкия мирен договор през 1763 г. въпреки поражението на бойното поле Прусия запазва териториалната си цялост и постига дипломатическа победа.

протектората си над Жечпосполита, превръщайки Полша постепенно в свой послушен васал.

След смъртта на Август III Саксонски на 7 декември 1763 г. ситуацията във вътрешнополитически план се променя значително в полза на рода Чарторийски. Те се готвят за завземането на властта в страната, разчитайки за целта на помощ от Русия. Жечпосполита е разделена на два политически лагера. Една част от магнатите в Полша приемат идеята за „републиканизъм“, водена от великия хетман на Короната – Ян Клеменс Браницки, киевския воевода Франчишек Потоцки, хетмана на Короната – Вацлав Жевуски, и авантюристичния и млад Карол Радживил – „Любезни господине“, които клонят към продължаване на полско-саксонската уния. Другият политически лагер формира родът Чарторийски – зад който стоят значителни кръгове на магнатите и имат зад гърба си активизиращата се полска шляхта. Чарторийски, които до този момент нямат доминираща позиция в държавата, спечелват подкрепата на Петербург. Магнатите от рода Чарторийски поемат кормилото на управлението в страната. В борбата за полската корона застава опозиционната партия – вече споменатите по-горе „републиканци“, с Потоцки начело, предлагайки кандидатурата на великия хетман на Короната – Ян Клеменс Браницки¹³.

Когато в Петербург узнават за смъртта на последния саксонски полски крал Август III, Екатерина II събира своите съветници под ръководството на канцлера Никита Панин с цел да изработят нова политика спрямо Жечпосполита в така породената ситуация. В плановете на Екатерина II начело на Жечпосполита трябва да застане законно избран владетел, който да бъде благодарен за короната на Русия и поради този факт да се превърне в постоянно зависим от политиката на Петербург. Решено е да не бъде подкрепен кандидат от Саксонската династия, тъй като в руската столица се опасяват, че ще въведе наследствената монархия в Жечпосполита. Затова е подкрепен свободният избор, с цел избирането на кандидат Пяст. През април 1764 г. Русия подписва вече споменатия по-горе с Прусия договор за гарантирането на общите интереси на двете сили в Полша. Това означава запазване на стария шляхтички режим в Полша и възможност за руска намеса при избирането на нов полски крал¹⁴.

Изборът за нов крал на Полша се провежда на 6 септември 1764 г. в село Вола, близо до Варшава. Влиянието на Русия е повече от очевидно, доколкото царските войски биват разположени под самата Варшава. Избран за крал е не саксонски кандидат, нито някой от другите претенденти – Ян Клеменс Браницки или Адам Кажимиеж Чарторийски. Тежестта на полската корона преминава в ръцете на свързания тясно с рода Чарторийски, но най-вече подкрепен от Екатерина II, бивш полски посланик в Лондон и Петербург – литовския магнат Станислав Антони Понятовски. Изборният сейм започва заседания на 27 август 1764 г. Кандидатурата на Станислав Антони Понятовски няма никаква алтернатива. Понятовски е избран за крал на Полша на 6 септември 1764 г. единодушно с над 5600 гласа според едни източници, а според

други – с 5584 гласа. По този начин завършва последният проведен свободен избор на полски крал.

Коронацията на Станислав Понятовски се провежда на 25 ноември 1764 г. във Варшава. Тридесет и две годишният крал приема името Август и като Станислав Август Понятовски започва дълго, трагично за Жечпосполита управление. През есента на 1764 г. поддръжниците на вътрешните реформи, родът Чарторийски, се оказват във властта. Новоизбраният монарх е наложен от Русия по волята на Екатерина II. По времето, когато младият бъдещ полски крал е саксонски посланик в Петербург, с Екатерина, съпругата на бъдещия император Петър III, имат романс¹². Заради познанството си с Екатерина младият крал крои с надежда свои политически планове. Крал Станислав проектира брак с Екатерина и по този начин замисля да свърже с персонална уния Жечпосполита и Руската империя. Станислав Август Понятовски се вижда като обновител на възраждащата се Жечпосполита, докато в Петербург гледат на Понятовски като на инструмент за провеждането на собствена политика в Централна Европа.

Кралят предприема редица вътрешни реформи в Жечпосполита, но те не са доведени докрай. Пруският владетел Фридрих II се съгласява под натиска на Екатерина II на някои промени в Полша, но пруските дипломати следят те да не стигат далеч, намесвайки в случай на необходимост Петербург. Противниците на Чарторийски също не пропускат действията на рода и монарха, отхвърляйки истинските или предполагаемите атаки, които засягат техните „златни свободи“, и търсят помощта на Петербург и Берлин. Като заместител на постоянно правителство крал Станислав свиква конференция на краля с министрите. Съставя се кабинет с министри, практикуван от времената на Август III Саксонски. Кралят създава комисия за възстановяването на реда в градовете, и по-специално за да се въведе ред в общинската хазна. Значително нарастват доходите на държавната хазна благодарение на правилната работа на комисията. През 1765 г. е създадено Рицарското училище като първа стъпка към изграждането на редовна полска армия. Въпреки че най-малко реформи са извършени по въпросите на военното дело и армията, учредяването на Рицарското училище (15 март 1765 г.) е правилната необходима стъпка с мисъл за бъдещето. Начело на това военно училище на краля застава Адам Кажимиеж Чарторийски¹⁵.

Наблюдаващото се в Полша културно възраждане и проведените реформи обезпокояват пруския крал Фридрих II. Скоро след това руската царица Екатерина II се обявява против въведените реформи в Жечпосполита. Необходимият претекст за поредната намеса в полските вътрешни работи става религиозният въпрос. Изповяващите различни религии в Жечпосполита постепенно са подложени на ограничения. Лишени са не само от политически правомощия, като достъп до сеймовете или общините, но и са затруднени в изповядването на своите религии. Смяната на полския трон с възкачването на крал Станислав отваря нова възможност за промяна на ограниченията за иноверците. Един от

основните принципи през XVIII век – векът на Просвещението – е религиозната толерантност.

Проектът на Никита Панин, външния министър на Русия, предвижда, първо, разширяване на руските гаранции за протестантите и православните и, второ, пълен ултиматум на протестантските държави Прусия, Австрия, Дания, Швеция към Жечпосполита. Проектът предвижда посланиците на католическа Австрия и протестантските Прусия, Дания и Швеция да окажат колективен натиск върху полското правителство да даде права на населението, изповядващо различни от католицизма религии в Жечпосполита. Става въпрос за връщането на верските норми на иноверците в Жечпосполита и допускането им в Сейма и другите държавни институции – при запазване на водещата роля на католицизма като официална държавна религия в Полша.

И докато крал Станислав Понятовски е склонен да направи компромис по религиозния въпрос, то Чарторийски не са съгласни с предвиждането на отстъпки. Крал Станислав и Фамилията настояват да бъде премахнато правото либерум вето. Целта на краля е да постъпят повече пари за увеличението на войската. Кралят се съгласява да застане на страната на Русия и Прусия по религиозния въпрос, при условие двете сили да не пречат за провеждането на вътрешни реформи в страната. Обратно, Чарторийски преценяват да отстъпят на Русия и Прусия по въпроса за либерум вето*, като подкрепят съгласувания с руския посланик проект на волинския депутат Михал Виелхорски за запазване на свободния глас на свободните сеймове*. Това се случва под натиска и със заплахите на Русия и Прусия с военна интервенция. Депутатите гласуват в Сейма през 1766 г. в хазната да не постъпват нови данъци и да не бъдат увеличавани наличните. Русия и Прусия спират замисляната от крал Станислав реформа на войската, която да стабилизира държавата. Фамилията обаче възприема позицията на шляхтата против даването на права на иноверците. Шляхтата, която е противник на даването на прерогативи на иноверците, на проведеното Полско народно събрание през 1766 г. отхвърля възможността за политически правдини на друговерците – пристъпва само към дребни отстъпки, що се касае до изповядването на вярата, и търси помощ извън страната.

* Либерум вето – правото на депутат в Полското народно събрание – Сейма, да се противопостави на мнозинството по дадено решение. Достатъчен е един глас, който да заяви „Не позволявам!“, за да блокира приемането на взетите решения от мнозинството. Трите сили – Русия, Австрия и Прусия – умело използват правилото за провеждането на своите интереси в Жечпосполита.

* Свободен Сейм – Сейм на Пресвятата Жечпосполита на двата народа, който заседава без свързване с образуваната конфедерация. Конфедерациите се образуват с цел да не могат да бъдат прекъсвани заседанията на Шляхтичкото полско народно събрание. Трите сили – Русия, Австрия, Прусия – умело използват конфедерациите, за да блокират правото „Не позволявам!“ за своите интереси.

Следва остра размяна на мненията с Николай Репнин, в която литовският канцлер на Короната Михал Чарторийски заявява, че поляците имат право да вземат решения, каквито на тях им харесват. В резултат на решението си и заетата позиция, родът Чартоийски губи доверието на Петербург. Отказът на поляците за религиозни и политически отстъпки провокира образуването на конфедерации на трите религиозни християнски вероизповедания. Конфедератите в Торун и Слуцк се обръщат за помощ към царица Екатерина II с молба да изпрати войски в защита на религиозните вярвания и запазването на управленската система на Жечпосполита.

В началото на 1767 г. руски войски навлизат на територията на Жечпосполита, за да бранят правата на другOVERците. Магнатите, за да запазят съществуващия ред, преминават на страната на Русия, надявайки се да детронират от престола крал Станислав. В защита на шляхтичките златни права и свободи в Радом е образувана конфедерация под официалния патронаж на Русия. „Фамилията“ бива победена, но Николай Репнин няма намерение да засилва влиянието на конфедератите и да остави краля в ръцете им. На заседаващия Сейм на конфедератите най-големите противници на руската намеса във вътрешните работи на Полша начело със свещениците Кайетан Солтик и Йозеф Анджей Залуски и съмишлениците им са арестувани и изпратени на заточение в Калуга. През 1768 г. под натиска и наблюдението на руските войски заседаващият Сейм приема кардиналните права – гарантирането винаги на свободния избор на полски крале, без право на наследяване на трона, правото на либерум вето за следващите двадесет години на свободните сеймове, правото на послушание пред краля. Потвърдено е и монополното мнение на шляхтата. Може да се каже, че т.нар. кардинални права биват наложени по нареждане на държавите, решени на всяка цена да не допуснат укрепване на Жечпосполита с реформиране на управленската вътрешна система. На иноверците са признати политически права, но католицизмът остава водещата религия в страната. Всички промени получават гаранцията на Екатерина II.

В тази безнадежна ситуация крал Станислав все пак постига частичен успех, като успява да съхрани част от реформите и не допуска да бъдат изцяло блокирани. Някогашната обаче Велика сила на Късното средновековие – Жечпосполита, се превръща в послушен васал на Русия и пионка в международната политика на Великите сили в епохата на Новото време.

БЕЛЕЖКИ/NOTES

¹ **Grodziski, S.** Polska w czasach przełomu (1764–1815). Kraków, 2004, s. 9.

² **Zernack, K.** Polska i Rosja. Warszawa, 2000, s. 286.

³ **Cegielski, T., L. Kadziela.** Rozbiory Polski 1772–1793–1795. Warszawa, 1990, s. 34–35, 44–46.

⁴ **Konopczyński, W.** Fryderyk Wielki a Polska, Poznań, 1947, s. 131–132, 151.

- ⁵ **Mejbaum, W.** O tron Stanisława Augusta, Lwów, 1918, s. 100, 147–150, 157–160.
- ⁶ **Legnica.** Zarys monografii miasta, Wydawnictwo DTSK Silesia, Legnica-Wrocław 1998.
- ⁷ **Rostworowski, E.** Podbój Śląska przez Prusy a pierwszy rozbiór Polski. – Przegląd Historyczny 1972, t. 63 z. 3, s. 389–412.
- ⁸ **Орлов, А. С.** История на Русия. От най-древни времена до наши дни. София, 2012, с. 187.
- ⁹ **Cegielski, T., Ł. Kadziela** Op. cit., s. 60–62.
- ¹⁰ **Ibid.**, s. 62–63–74.
- ¹¹ **Topolski, J.** Rzeczpospolita Obojga Narodów 1501–1795 r. Poznań, 2015 r., s. 709–710.
- ¹² **Zernack, K.** Op. cit., s. 334.
- ¹³ **Topolski, J.** Op. cit., s. 709–710.
- ¹⁴ **Grodziski, S.** Op. cit., s. 28–29, 32–33; **Zernack, K.** Op. cit., s. 334.
- ¹⁵ **Gierowski, A., J.** Historia Polski (1764–1864). Warszawa, 1985, s. 125.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

- Орлов, А. С.** История на Русия. От най-древни времена до наши дни. София, 2012.
- Cegielski, T., Ł. Kadziela.** Rozbiory Polski 1772–1793–1795. Warszawa., 1990.
- Gierowski, A., J.** Historia Polski (1764-1864). Warszawa, 1985.
- Grodziski, S.** Polska w czasach przełomu (1764–1815). Kraków, 2004.
- Konopczyński, W.** Fryderyk Wielki a Polska, Poznań, 1947.
- Legnica.** Zarys monografii miasta, Wydawnictwo DTSK Silesia, Legnica-Wrocław 1998.
- Mejbaum, W.** O tron Stanisława Augusta, Lwów, 1918.
- Rostworowski, E.** Podbój Śląska przez Prusy a pierwszy rozbiór Polski. Prz. His. 1972 r., 63 n. 3, 389–412.
- Topolski, J.** Rzeczpospolita Obojga Narodów 1501–1795 r. Poznań, 2015.
- Zernack, K.** Polska i Rosja. Warszawa, 2000.